

تحلیل کیفری افشای اسرار ژنتیکی بیماران در نظام‌های حقوقی ایران و آلمان

دکتر محمدعلی چاپاری
گروه حقوق، حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران

chapari@iaut.ac.ir

چکیده

تحولات ژنتیک پزشکی و گسترش آزمایش‌های مولکولی، موجب ظهور دسته‌ای از داده‌های زیستی با ماهیتی عمیقاً شخصی و حساس تحت عنوان «اطلاعات ژنتیکی» شده‌اند که واجد آثار حقوقی، اجتماعی و کیفری گسترده‌ای هستند. افشای غیرمجاز این اطلاعات از سوی پزشک یا آزمایشگاه، علاوه بر نقض حریم خصوصی بیمار، می‌تواند منجر به تبعات جبران‌ناپذیری از جمله تبعیض ژنتیکی، لطمه به کرامت انسانی و اختلال در اعتماد عمومی به نظام سلامت گردد. در این مقاله، با روش توصیفی-تحلیلی و رویکرد تطبیقی، به تحلیل کیفری افشای اطلاعات ژنتیکی بیماران در نظام حقوقی ایران و آلمان پرداخته شده است. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که در نظام کیفری ایران، به‌رغم شمول ماده ۶۴۸ قانون مجازات اسلامی نسبت به اسرار حرفه‌ای، هیچ‌گونه جرم‌انگاری اختصاصی و صریحی در خصوص افشای اطلاعات ژنتیکی وجود ندارد. همچنین، ضعف در تعریف مفاهیم، عدم تعیین حدود مشروع افشا، فقدان نهاد نظارتی تخصصی، و نبود استانداردهای فنی حفاظت از داده‌های زیستی، از مهم‌ترین خلأهای قانونی ایران در این حوزه به‌شمار می‌روند. در مقابل، نظام حقوقی آلمان با بهره‌گیری از قوانین خاص (نظیر قانون تشخیص ژنتیکی) و مقررات اتحادیه‌ای (GDPR)، ضمن شناسایی دقیق داده‌های ژنتیکی، حمایت کیفری مؤثری از بیماران در برابر افشای غیرمجاز فراهم آورده است.

واژگان کلیدی: افشای غیرمجاز، محرمانگی پزشکی، مسئولیت کیفری، نظام سلامت

طبقه‌بندی JEL: فقه - حقوق - جزا و جرم‌شناسی - حقوق بین‌الملل - حقوق خصوصی

Scientific Journal of Modern
Jurisprudence and Law

Print ISSN: 2717- 1469
Online ISSN: 2717 - 1477

Profile in ISC,SID, Noormags,
Magiran, Ensani,
GoogleScholar
www.jaml.ir

Year 2025, Sixth year, Issue 23

Pages 1-14

Criminal analysis of disclosure of patients' genetic secrets in the Iranian and German legal systems

Dr. Mohammad Ali
Chapari

Department of Law, Criminal Law and Criminology, Islamic Azad University, Tabriz, Iran
Email: chapari@iaut.ac.ir

Abstract

Developments in medical genetics and the expansion of molecular testing have led to the emergence of a category of biological data with a deeply personal and sensitive nature called "genetic information" that has extensive legal, social, and criminal implications. Unauthorized disclosure of this information by a physician or laboratory, in addition to violating the patient's privacy, can lead to irreparable consequences, including genetic discrimination, harm to human dignity, and disruption of public trust in the health system. In this article, using a descriptive-analytical method and a comparative approach, a criminal analysis of the disclosure of patients' genetic information in the legal systems of Iran and Germany is addressed. The research findings indicate that in the Iranian criminal system, despite the inclusion of Article 648 of the Islamic Penal Code regarding professional secrets, there is no specific and explicit criminalization of the disclosure of genetic information. Also, the weakness in defining concepts, the failure to determine the legitimate limits of disclosure, the lack of a specialized supervisory body, and the lack of technical standards for the protection of biological data are considered to be the most important legal gaps in Iran in this area. In contrast, the German legal system, by utilizing specific laws (such as the Genetic Diagnosis Law) and Union regulations (GDPR), has provided effective criminal protection for patients against unauthorized disclosure, while accurately identifying genetic data. Finally, it is suggested that the Iranian legislator adopt an active criminal policy towards this emerging challenge by formulating a specific law to protect genetic information, revising Article 648 of the Civil Code, determining instances of legitimate disclosure, and providing for a specialized supervisory body.

Keywords: Genetic information, unauthorized disclosure, medical confidentiality, criminal liability, health system

مقدمه

کیفری در نظام حقوقی ایران، چه آثار و ضمانت اجراهایی در پی دارد، و این وضعیت در مقایسه با نظام حقوقی آلمان چگونه قابل تحلیل است؟ در این راستا، تلاش می‌شود ضمن تبیین مفهومی اطلاعات ژنتیکی، مبانی کیفری حمایت از داده‌های حساس بیماران بررسی و کاستی‌های تقنینی موجود در حقوق کیفری ایران تحلیل شود. فرضیه اولیه مقاله آن است که نظام حقوقی ایران در مقایسه با آلمان فاقد جرم‌انگاری خاص برای افشای اطلاعات ژنتیکی است و این امر موجب خلأ حمایتی کیفری در حوزه‌ای نوظهور و حساس شده است.

۲- مفاهیم و مبانی نظری

۱-۲ اطلاعات ژنتیکی: مفهوم و ویژگی‌ها

اطلاعات ژنتیکی، به داده‌هایی اطلاق می‌شود که در نتیجه بررسی ساختار ژنوم انسان (شامل DNA و RNA) به دست می‌آید و می‌تواند حاوی اطلاعاتی درباره صفات ارثی، بیماری‌های ژنتیکی، استعداد ابتلا به بیماری‌ها یا وضعیت سلامت آینده فرد باشد. این داده‌ها، برخلاف اطلاعات پزشکی مرسوم، ماهیتی بلندمدت، قابل انتساب به خویشاوندان و گاه غیرقابل تغییر دارند و از همین رو، در دسته «اطلاعات فوق حساس (Highly Sensitive Data)» قرار می‌گیرند.

از منظر حقوقی، اطلاعات ژنتیکی به‌عنوان بخشی از حق بر حریم خصوصی و حق بر سلامت، مشمول حمایت‌های قانونی و اخلاقی ویژه‌ای قرار دارند. در مقررات اتحادیه اروپا (ماده ۹ مقررات عمومی حفاظت از داده‌ها (GDPR)، اطلاعات ژنتیکی به‌صراحت در زمره داده‌های شخصی ویژه شناخته شده‌اند که پردازش یا افشای آن‌ها نیازمند شرایط سخت‌گیرانه‌تری است. در حقوق ایران، هرچند تعریف قانونی مشخصی از اطلاعات

با گسترش دانش ژنتیک و کاربرد روزافزون آن در حوزه پزشکی، اطلاعات ژنتیکی بیماران به‌عنوان بخشی از داده‌های حساس سلامت، واجد اهمیت دوچندانی در عرصه حقوقی و اخلاقی شده‌اند. برخلاف سایر اطلاعات پزشکی که ناظر بر وضعیت جسمی یا روانی فرد در یک مقطع زمانی خاص هستند، داده‌های ژنتیکی نه تنها نسبت به گذشته و حال زیستی شخص دلالت دارند، بلکه نسبت به آینده سلامت وی و حتی بستگان زیستی او نیز واجد معنای حقوقی‌اند. از این رو، افشای بدون مجوز این اطلاعات می‌تواند واجد آثار مخرب و جبران‌ناپذیر فردی و جمعی باشد.

رازداری حرفه‌ای پزشکان و مؤسسات پزشکی، که از اصول مسلم اخلاق پزشکی و قوانین کیفری است، در مورد اطلاعات ژنتیکی با چالش‌های نوینی مواجه شده است؛ از جمله آنکه آیا این اطلاعات مشمول مفهوم سنتی "اسرار پزشکی" هستند، و چنانچه افشا شوند، چه نوع مسئولیت کیفری متوجه پزشک یا آزمایشگاه خواهد بود؟ افزون بر این، در نظام حقوقی ایران، قوانین کیفری خاصی برای حفاظت از داده‌های ژنتیکی پیش‌بینی نشده و وضعیت آن‌ها عمدتاً ذیل مقررات عام مربوط به افشای اسرار حرفه‌ای و تجاوز به حریم خصوصی تحلیل می‌شود؛ حال آنکه کشورهایی مانند آلمان، با تصویب قوانین خاصی نظیر قانون تشخیص ژنتیکی (GendG) و با بهره‌گیری از چارچوب مقررات عمومی حفاظت از داده‌ها در اتحادیه اروپا (GDPR)، به‌صورت خاص به جرم‌انگاری افشای اطلاعات ژنتیکی پرداخته‌اند.

لذا مسأله اصلی این پژوهش آن است که افشای اطلاعات ژنتیکی بیماران توسط پزشک یا آزمایشگاه، از منظر حقوق

صیانت نمایند. در خصوص اطلاعات ژنتیکی، مهم‌ترین ارزش‌هایی که مستوجب حمایت کیفری هستند عبارتند از:

- حق بر حریم خصوصی (Right to Privacy): اطلاعات ژنتیکی، بخشی از شخصیت زیستی فرد را تشکیل می‌دهند؛
- حق بر کرامت انسانی: افشای داده‌های ژنتیکی می‌تواند موجب تبعیض، انگ‌زنی یا آسیب روانی شود؛
- حق بر کنترل داده‌ها (Data Autonomy): افراد باید حق کنترل بر داده‌های زیستی خود را داشته باشند.

از دیدگاه نظریه‌های کیفری، جرم‌انگاری افشای اطلاعات ژنتیکی بر پایه اصل پاسداشت کرامت انسانی و اصل ضرورت مداخله کیفری توجیه می‌شود. بر این اساس، هنگامی که افشای اطلاعات ژنتیکی منجر به ورود ضرر جدی به حیثیت یا سلامت روانی بیمار شود، توسل به ضمانت اجرای کیفری توجیه‌پذیر می‌گردد.

۴-۲ رازداری حرفه‌ای پزشکان و محدودیت‌های آن

رازداری حرفه‌ای، اصلی مسلم در اخلاق پزشکی و قانون‌گذاری کیفری است که پزشک را موظف می‌سازد از افشای اطلاعات مربوط به بیمار خودداری نماید. در نظام حقوقی ایران، این اصل در مواد مختلفی از جمله ماده ۶۴۸ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) مورد توجه قرار گرفته است. با این حال، رازداری مطلق نبوده و در برخی موارد (مانند تهدید جدی علیه دیگران، ضرورت گزارش کودک‌آزاری یا بیماری‌های واگیردار) ممکن است محدود گردد.

ژنتیکی ارائه نشده، لیکن می‌توان آن را ذیل مفهوم «اسرار مربوط به حیثیات شخصی» یا «اسرار حرفه‌ای» تفسیر نمود

۲-۲ افشای اطلاعات: تعریف، اقسام و ارکان

افشا، در معنای حقوقی، به معنای انتشار یا در اختیار قرار دادن داده‌های شخصی فرد بدون رضایت وی یا برخلاف قانون است. افشای اطلاعات ممکن است فعلی (مثلاً اعلام نتیجه آزمایش ژنتیک به شخص ثالث) یا ترکیبی از ترک فعل و فعل (مثلاً عدم رعایت تدابیر امنیتی در ذخیره داده‌ها) باشد. در حقوق کیفری، برای تحقق جرم افشای اطلاعات، وجود سه رکن اساسی ضروری است:

- عنصر قانونی: پیش‌بینی فعل افشا به‌عنوان جرم در قانون؛
- عنصر مادی: ارتکاب فعل افشا توسط پزشک، آزمایشگاه یا مؤسسات پزشکی؛
- عنصر روانی: عمد در افشا یا بی‌مبالاتی در حفظ اطلاعات.

در مورد اطلاعات ژنتیکی، پیچیدگی‌ها زمانی مضاعف می‌شود که داده‌ها به‌صورت غیرمستقیم (مثلاً از طریق آزمایشگاه شخص ثالث یا با افشای ناخواسته) فاش شوند. در این وضعیت، مسئولیت کیفری افشاکننده باید با دقت در مبنای انتساب مورد ارزیابی قرار گیرد.

۳-۲ مبانی کیفری حمایت از داده‌های ژنتیکی

حقوق کیفری به‌مثابه آخرین ابزار حمایت از ارزش‌های بنیادین، هنگامی وارد عمل می‌شود که سایر حوزه‌های حقوقی (مدنی، انتظامی یا اخلاقی) نتوانند به‌طور مؤثر از حقوق افراد

غیر موارد قانونی اسرار مردم را افشاء کنند، به سه ماه و یک روز تا یک سال حبس یا به یک میلیون و پانصد هزار تا شش میلیون ریال جزای نقدی محکوم می‌شوند.

با استناد به این ماده، می‌توان افشای اطلاعات ژنتیکی را در فرض عدم رضایت بیمار و فقدان مجوز قانونی در زمره (افشای اسرار حرفه‌ای) محسوب و قابل مجازات دانست. اما نکته مهم آن است که:

- اولاً این ماده فاقد شفافیت نسبت به نوع اطلاعات مورد حمایت است و اطلاعات ژنتیکی را به‌صراحت شامل نمی‌شود؛
- ثانیاً ضمانت اجرای پیش‌بینی‌شده، با توجه به ماهیت بسیار حساس داده‌های ژنتیکی، فاقد بازدارندگی کافی به نظر می‌رسد؛
- ثالثاً افشای غیرمستقیم یا ناشی از سهل‌انگاری (مثلاً عدم رعایت تدابیر امنیتی سایبری در ذخیره داده‌ها) صراحتاً مشمول این ماده نیست.

۳-۳. مقررات ناظر بر رازداری در آیین‌نامه‌ها و اسناد حرفه‌ای پزشکی

در کنار قانون مجازات اسلامی، برخی آیین‌نامه‌ها نیز به اصل رازداری پرداخته‌اند، از جمله:

- آیین‌نامه انتظامی رسیدگی به تخلفات صنفی و حرفه‌ای شاغلان حرفه‌های پزشکی (مصوب ۱۳۷۸): در ماده ۲۹ این آیین‌نامه، افشای اسرار بیماران به‌عنوان تخلف حرفه‌ای شناخته شده است.

در خصوص داده‌های ژنتیکی، چالش آن است که گاه این اطلاعات نه‌فقط برای بیمار، بلکه برای بستگان او نیز اهمیت دارد و تردیدهایی درباره «حق سکوت» پزشک در برابر خطرات خانوادگی مطرح می‌شود. همین مسئله موجب بحث‌هایی درباره حدود اخلاقی و کیفری سکوت یا افشا در برابر داده‌های ژنتیکی شده است.

۳- بررسی وضعیت حقوقی و کیفری افشای اطلاعات ژنتیکی در نظام حقوقی ایران

۳-۱. جایگاه اطلاعات ژنتیکی در حقوق ایران

نظام حقوقی ایران، به‌رغم پیشرفت‌های علمی در عرصه ژنتیک پزشکی، تاکنون تعریف قانونی مشخصی از «اطلاعات ژنتیکی» ارائه نکرده و این نوع داده‌ها به‌طور خاص در قوانین موضوعه شناسایی و تفکیک نشده‌اند. در عمل، اطلاعات ژنتیکی بیماران ذیل مفاهیم کلی‌تری چون (اسرار پزشکی)، اطلاعات مربوط به حریم خصوصی یا اسرار حرفه‌ای قرار می‌گیرند. با وجود فقدان جرم‌انگاری خاص، می‌توان از برخی مقررات برای تفسیر حمایت کیفری از این اطلاعات بهره گرفت.

۳-۲. ماده ۶۴۸ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات): مبنای عام جرم‌انگاری افشای اسرار پزشکی

ماده ۶۴۸ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ (بخش تعزیرات) یکی از مهم‌ترین مواد قانونی در زمینه افشای اسرار حرفه‌ای از سوی صاحبان حرف خاص است:

اطباء، جراحان، ماماها، داروفروشان و سایر کسانی که به مناسبت شغل یا حرفه خود محرم اسرار می‌شوند، هرگاه در

- ابهام در شمول قانون بر داده‌های دیجیتال یا ذخیره‌شده در سامانه‌های پزشکی الکترونیکی
- با توجه به حساسیت ویژه اطلاعات ژنتیکی و امکان استفاده‌های نادرست از آن‌ها (از جمله تبعیض شغلی، بیمه‌ای، یا حتی انگ‌زنی خانوادگی)، خلأهای قانونی موجود می‌تواند زمینه‌ساز نقض جدی حقوق بیماران و مسئولیت‌گریزی متخلفان گردد.

۴. بررسی وضعیت حقوقی و کیفری افشای اطلاعات ژنتیکی در نظام حقوقی آلمان

۴-۱. جایگاه اطلاعات ژنتیکی در نظام حقوقی آلمان
در حقوق آلمان، اطلاعات ژنتیکی به‌عنوان بخشی از داده‌های شخصی حساس^۱ شناخته شده‌اند. اهمیت این داده‌ها از آن‌روست که بیانگر ویژگی‌های بیولوژیکی بنیادین انسان بوده و می‌توانند نه تنها درباره فرد، بلکه درباره بستگان زیستی او نیز اطلاعات مهمی ارائه دهند. بر این اساس، نظام حقوقی آلمان با تصویب قوانین خاص و اجرای مقررات اتحادیه اروپا، چارچوب حقوقی نسبتاً جامعی را برای حفاظت از این داده‌ها در نظر گرفته است.

دو منبع اصلی در این زمینه عبارت‌اند از:

- قانون تشخیص ژنتیکی آلمان^۲ مصوب ۲۰۰۹

- منشور حقوق بیماران (مصوب وزارت بهداشت): بند ۵ منشور بر محرمانه بودن اطلاعات پزشکی و عدم افشای آن بدون رضایت تأکید دارد.

این اسناد، با وجود ارزش اخلاقی و انتظامی، فاقد ضمانت اجرای کیفری مستقیم هستند، مگر آنکه از طریق تفسیر موسع، با مواد کیفری پیوند بخورند. با این حال، می‌توان از آن‌ها برای تبیین معیارهای حرفه‌ای مورد انتظار از پزشکان و آزمایشگاه‌ها بهره برد.

۳-۴. نارسایی‌های حقوق کیفری ایران در مواجهه با افشای داده‌های ژنتیکی

مجموع بررسی‌ها نشان می‌دهد که نظام حقوق کیفری ایران، در خصوص حمایت خاص و مؤثر از اطلاعات ژنتیکی بیماران با چالش‌های جدی مواجه است، از جمله:

- نبود تعریف قانونی از داده‌های ژنتیکی و تمایز آن‌ها با سایر داده‌های پزشکی؛
- فقدان جرم‌انگاری خاص برای افشای این داده‌ها توسط پزشک، آزمایشگاه یا کارکنان درمانی؛
- پوشش ضعیف افعال غیرعمدی یا ناشی از اهمال در افشا؛
- ضعف شدید ضمانت اجرای کیفری موجود و ناکارآمدی مجازات‌ها در بازدارندگی؛

۳-۴. مقررات GDPR و حفاظت کیفری از داده‌های ژنتیکی بر اساس مقررات GDPR، داده‌های ژنتیکی به‌صراحت در ماده ۹ تحت عنوان داده‌های شخصی ویژه آمده‌اند و اصل بر عدم جواز پردازش یا افشای این داده‌ها است، مگر در شرایط خاص از جمله:

- رضایت صریح فرد؛
- ضرورت برای سلامت عمومی یا خدمات درمانی؛
- منافع اساسی فرد (مانند خطر قریب‌الوقوع برای سلامت).

ماده ۸۳ مقررات GDPR، برای نقض مقررات راجع به داده‌های ژنتیکی، مجازات‌های مالی شدید تا سقف ۲۰ میلیون یورو یا ۴ درصد گردش مالی جهانی سالیانه شرکت خاطی را پیش‌بینی کرده است. این مجازات‌ها در عمل شامل مؤسسات درمانی، آزمایشگاه‌های ژنتیکی، شرکت‌های بیمه یا فناوری‌های سلامت نیز می‌شود.

همچنین در نظام کیفری آلمان^۲، افشای اسرار حرفه‌ای در ماده ۲۰۳ StGB جرم‌انگاری شده و پزشکان، روان‌پزشکان، داروسازان، مددکاران اجتماعی و آزمایشگاه‌ها، در صورت افشای اطلاعات بیمار بدون مجوز، مشمول مجازات کیفری هستند. داده‌های ژنتیکی نیز، به‌عنوان داده‌های پزشکی ویژه، تحت شمول این جرم قرار دارند.

۴-۴ ضمانت اجراها و رویکرد نظام‌مند در آلمان

• مقررات عمومی حفاظت از داده‌ها در سطح اتحادیه اروپا^۱ به‌ویژه ماده ۹

۲-۴. قانون تشخیص ژنتیکی آلمان (GenDG)

این قانون به‌طور اختصاصی به موضوع آزمایش ژنتیکی انسان و حفاظت از داده‌های ژنتیکی می‌پردازد و چارچوبی برای نحوه جمع‌آوری، ذخیره، استفاده و افشای اطلاعات ژنتیکی فراهم می‌سازد. برخی نکات کلیدی این قانون عبارت‌اند از:

• اطلاعات ژنتیکی تنها در موارد مشخص و با رضایت آگاهانه و مکتوب فرد قابل استخراج و استفاده است؛

• اشخاص ذی‌صلاح برای انجام و پردازش آزمایش‌های ژنتیکی محدود به افراد متخصص شناخته‌شده هستند؛

• انتقال یا افشای داده‌های ژنتیکی به اشخاص ثالث، حتی اعضای خانواده، بدون رضایت صریح فرد ممنوع است؛

• قانون‌گذار موارد محدودی از افشای مشروع (مثلاً به‌منظور حفظ سلامت عمومی یا هشدار به خویشاوندان با احتمال بیماری شدید) را به‌شدت محدود و مقید ساخته است.

مطابق بندهای انتهایی قانون GenDG، نقض این قواعد می‌تواند موجب مسئولیت مدنی، انتظامی و حتی کیفری گردد.

² Strafgesetzbuch – StGB

1 General Data Protection Regulation – GDPR

ذیل مقررات متعدد از جمله قانون تشخیص ژنتیکی (GenDG) و مقررات عمومی حفاظت از داده‌ها (GDPR)، از حمایت حقوقی و کیفری خاص برخوردارند. این طبقه‌بندی، پشتوانه‌ای برای شناسایی ماهیت ممتاز این داده‌ها و وضع تدابیر حقوقی متناسب با حساسیت آن‌هاست.

در مقابل، حقوق ایران تاکنون فاقد تعریف قانونی مشخص و مستقلی از «اطلاعات ژنتیکی» است و این داده‌ها را ذیل مفاهیم کلی‌تری نظیر «اسرار حرفه‌ای» یا «اطلاعات شخصی» مورد توجه قرار می‌دهد. این خلأ مفهومی، زمینه‌ساز ابهام در تعیین شمول قواعد کیفری بر مصادیق ژنتیکی گردیده است.

۵-۲ شیوه جرم‌انگاری افشای اطلاعات ژنتیکی

در حقوق آلمان، جرم‌انگاری افشای اطلاعات ژنتیکی بر پایه تلفیق چندمنظوره میان مقررات کیفری عام (مانند ماده ۲۰۳ قانون جزا)، قوانین خاص (GenDG) و مقررات اتحادیه‌ای (GDPR) صورت گرفته است. این ساختار، علاوه بر شمول صریح داده‌های ژنتیکی، امکان تعقیب کیفری افعال عمدی و سهل‌انگارانه را نیز فراهم نموده و ضمانت اجراهای مؤثری از جمله حبس، جزای نقدی سنگین و تعلیق مجوز فعالیت را پیش‌بینی کرده است.

در نظام کیفری ایران، تنها مقرر ناظر بر افشای اسرار بیماران، ماده ۶۴۸ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) است که با تعبیری کلی و غیرشفاف، افشای اسرار حرفه‌ای توسط شاغلان بخش درمان را مشمول مجازات قرار داده است. این ماده فاقد تصریح نسبت به ماهیت خاص داده‌های ژنتیکی، عنصر سهل‌انگاری، و مصادیق افشای الکترونیکی یا سایبری بوده و در نتیجه،

ترکیب قانون خاص GenDG، مقررات عمومی GDPR و قواعد جزایی در قانون جزای آلمان، یک نظام چندلایه و منسجم برای حمایت از داده‌های ژنتیکی فراهم کرده است. ویژگی‌های بارز این نظام عبارت‌اند از:

- شناسایی داده‌های ژنتیکی به‌عنوان طبقه‌بندی ویژه با رژیم خاص حقوقی؛
- ترکیب ضمانت اجراهای کیفری، مدنی و انتظامی؛
- مکانیزم‌های نظارتی قوی برای نظارت بر فعالیت آزمایشگاه‌ها و نهادهای پزشکی؛
- مجازات‌های سنگین و قابل توجه در صورت افشای عمدی یا سهل‌انگارانه؛
- پیش‌بینی نهادهای حمایت‌گر از حریم خصوصی (مانند کمیسیون داده‌ها).

۵-مقایسه تطبیقی نظام حقوقی ایران و آلمان در خصوص افشای اطلاعات ژنتیکی بیماران

مطالعه تطبیقی نظام‌های حقوقی ایران و آلمان در زمینه حمایت کیفری از اطلاعات ژنتیکی بیماران، حاکی از تفاوت‌های بنیادین در ساختار قانون‌گذاری، سطح حمایت قانونی، و رویکرد به مفاهیم حقوق بشری نوین است. در این بخش، مهم‌ترین وجوه اشتراک و افتراق این دو نظام بررسی می‌شود.

۱-۵ سطح شناسایی و تعریف اطلاعات ژنتیکی

در نظام حقوقی آلمان، اطلاعات ژنتیکی به‌صورت صریح و مستقل در زمره «داده‌های شخصی ویژه» طبقه‌بندی شده و

نظام کنترلی خاص یا نهاد نظارتی تخصصی در حوزه اطلاعات زیستی پیش‌بینی نشده است. همچنین، قوانین خاصی برای الزام آزمایشگاه‌ها و پزشکان به رعایت استانداردهای ذخیره و انتقال امن داده‌های ژنتیکی در نظام تقنینی ایران وجود ندارد.

حمایت کیفری از اطلاعات ژنتیکی در ایران واجد ضعف ساختاری است.

۳-۵ حدود و استثنائات رازداری حرفه‌ای

در هر دو نظام، اصل بر ممنوعیت افشای اطلاعات بیماران توسط پزشکان، آزمایشگاه‌ها و متخصصان درمانی است. در آلمان، اصل رازداری حرفه‌ای در ماده ۲۰۳ قانون جزا تقویت شده و تنها در مواردی مانند خطر قریب‌الوقوع علیه سلامت دیگران، با اخذ مجوزهای خاص، امکان افشا وجود دارد. به علاوه، سازوکارهای قانونی مشخصی برای هشدار ژنتیکی به خویشاوندان در معرض خطر پیش‌بینی شده است.

در حقوق ایران، با وجود تاکید آیین‌نامه‌های انتظامی و منشور حقوق بیمار بر اصل محرمانگی، قواعد مشخصی درباره افشای مجاز اطلاعات ژنتیکی، یا تعارض منافع میان رازداری و مصلحت دیگران وضع نشده است. در نتیجه، پزشک در موارد تردید بین حفظ رازداری یا اطلاع‌رسانی به اشخاص ثالث (نظیر بستگان در معرض بیماری ارثی)، با خلأ قانونی مواجه است.

۴-۵ ضمانت اجراها و سازوکارهای حمایتی

حقوق آلمان با تلفیق ضمانت اجراهای مدنی، کیفری و اداری و تأسیس نهادهای نظارتی مانند کمیسیون حفاظت از داده‌ها، نظامی جامع برای پیشگیری، کنترل و برخورد با افشای غیرمجاز اطلاعات ژنتیکی ارائه داده است. مقررات GDPR نیز امکان اعمال جریمه‌های مالی قابل توجه بر نهادهای خاطی را فراهم کرده است. در مقابل، ضمانت اجراهای کیفری در ایران محدود به مجازات سبک ماده ۶۴۸ ق.م.ا است و هیچ‌گونه

۶-۵ نتیجه تطبیقی:

محور	نظام حقوقی ایران	نظام حقوقی آلمان
تعریف اطلاعات ژنتیکی	فاقد تعریف صریح	تعریف مستقل در GenDG و GDPR
جرم‌انگاری	کلی و مبهم (ماده ۶۴۸)	صریح، چندلایه و تخصصی
افشای غیرعمد یا سهل‌انگارانه	پوشش ضعیف	مشمول ضمانت اجرای کیفری
حدود رازداری	فاقد معیارهای دقیق	دارای چارچوب قانونی برای استثنائات
نهاد نظارتی	وجود ندارد	دارای نهادهای ناظر مستقل
ضمانت اجرا	حبس سبک یا جزای نقدی اندک	جزای نقدی سنگین، حبس، تعلیق فعالیت

۶ نتیجه‌گیری و راهکارهای پیشنهادی برای نظام حقوقی ایران

۶-۱ جمع‌بندی یافته‌ها

با توجه به مباحث مطرح‌شده، روشن شد که اطلاعات ژنتیکی بیماران به دلیل ماهیت ذاتی، آثار بلندمدت و ارتباط آن‌ها با حقوق بنیادین انسانی (نظیر حق بر حریم خصوصی، کرامت انسانی، و خودآیینی اطلاعاتی)، مستحق بالاترین سطح از

- تدوین قانون خاص حمایت از اطلاعات ژنتیکی با هدف تعریف دقیق، تعیین مالکیت، حدود پردازش، ذخیره، انتقال و افشای این داده‌ها؛
 - تعیین مصادیق صریح جرم‌انگاری در افشای عمدی، سهل‌انگارانه یا غیرمجاز داده‌های ژنتیکی؛
 - لحاظ مجازات متناسب با میزان آسیب، آثار اجتماعی و درجه مسئولیت فاعل.
- (ب) بازنگری در ماده ۶۴۸ قانون مجازات اسلامی
- افزودن تبصره‌هایی ناظر بر اطلاعات ژنتیکی با تصریح بر ویژگی‌های خاص آن‌ها؛
 - گسترش شمول ماده به افشای ناشی از بی‌احتیاطی، ترک فعل، یا فقدان تدابیر امنیتی کافی.
- (ج) تنظیم آیین‌نامه‌های فنی برای حفاظت دیجیتال
- الزام مؤسسات درمانی و آزمایشگاهی به رمزنگاری، ذخیره امن، و ثبت رهگیری دسترسی به داده‌های ژنتیکی؛
 - تدوین شیوه‌نامه‌های تخصصی برای تعیین شرایط افشای مشروع به اشخاص ثالث (مانند بستگان زیستی در معرض خطر بیماری ارثی).
- (د) ایجاد نهاد نظارت تخصصی
- تأسیس "مرکز ملی حفاظت از داده‌های زیستی" با وظایف نظارتی، رسیدگی به شکایات، صدور مجوز پردازش داده‌های ژنتیکی و اعمال نظارت بر آزمایشگاه‌ها و سامانه‌های سلامت دیجیتال.

حمایت قانونی و کیفری هستند. با این حال، بررسی تطبیقی نظام‌های ایران و آلمان نشان داد که نظام کیفری ایران از حیث تدوین سیاست کیفری مؤثر در این حوزه، با چالش‌های اساسی مواجه است. مهم‌ترین این چالش‌ها عبارت‌اند از:

۱. فقدان تعریف صریح از داده‌های ژنتیکی و موقعیت حقوقی آن‌ها در قوانین موضوعه؛

۲. جرم‌انگاری ناقص و غیرتخصصی در زمینه افشای اطلاعات حساس پزشکی و ژنتیکی؛

۳. نبود سازوکارهای قانونی روشن برای تفکیک موارد مجاز و غیرمجاز افشا (نظیر خطر علیه بستگان، مصلحت عمومی یا درمان مناسب‌تر)؛

۴. ضعف ضمانت اجرای کیفری و عدم تناسب مجازات‌ها با حساسیت موضوع؛

۵. فقدان نهادهای نظارتی مستقل و استانداردهای اجرایی برای حفاظت فنی از اطلاعات زیستی.

در مقابل، نظام حقوقی آلمان با بهره‌گیری از رویکرد چندسطحی (قوانین خاص، مقررات اتحادیه‌ای و ضمانت اجرای شدید)، توانسته است ساختاری نسبتاً منسجم و کارآمد در حمایت کیفری از داده‌های ژنتیکی ایجاد کند.

۲-۶. راهکارهای تقنینی و سیاست‌گذاری پیشنهادی

برای ارتقای سطح حمایت کیفری از اطلاعات ژنتیکی بیماران در نظام حقوقی ایران، پیشنهاد می‌شود اقدامات زیر در دستور کار قانون‌گذار و نهادهای متولی قرار گیرد:

الف) تقنین اختصاصی در حوزه اطلاعات ژنتیکی

ه) آموزش و فرهنگ‌سازی

در نظام حقوقی ایران، مهم‌ترین خلأها و کاستی‌ها را می‌توان در محورها و سطوح زیر دسته‌بندی کرد:

۱. خلأ مفهومی و تعریفی

هیچ‌یک از قوانین کیفری یا حتی غیرکیفری ایران (اعم از قانون مجازات اسلامی، آیین‌نامه‌های پزشکی، یا قوانین مرتبط با داده‌ها)، تعریفی روشن، منسجم و جامع از اطلاعات ژنتیکی ارائه نکرده‌اند. در نتیجه، جایگاه دقیق این داده‌ها در میان مفاهیم سنتی نظیر «اسرار حرفه‌ای»، «اطلاعات شخصی» یا «اسرار پزشکی» مبهم باقی مانده است. این ابهام، مانع از شناسایی دقیق مصادیق جرم، قلمرو مسئولیت کیفری و تشخیص مشروع یا نامشروع بودن افشا شده است.

۲. ضعف در جرم‌انگاری تخصصی

مقرره‌ی ماده ۶۴۸ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات)، تنها ابزار کیفری موجود برای مقابله با افشای اسرار بیماران توسط پزشکان، داروسازان و سایر مشاغل درمانی است. این ماده دارای مشکلات عمده‌ای است:

- تعبیر آن کلی، مبهم و غیرقابل تطبیق بر شرایط خاص اطلاعات ژنتیکی است؛
- عنصر «افشاء» تنها به صورت فعل عمدی مورد توجه قرار گرفته و صور سهل‌انگاران، ترک فعل یا افشای دیجیتال را شامل نمی‌شود؛
- مجازات تعیین‌شده (تا یک سال حبس یا جزای نقدی) فاقد تناسب با حساسیت داده‌های ژنتیکی است؛

- گنجاندن مباحث حقوق داده‌های ژنتیکی و محرمانگی اطلاعات بیماران در برنامه‌های آموزشی دانشکده‌های پزشکی، حقوق و علوم آزمایشگاهی؛
- آگاه‌سازی عمومی بیماران نسبت به حقوق اطلاعاتی خود و سازوکارهای شکایت در صورت نقض محرمانگی.

۷- نتیجه‌گیری نهایی

تحولات گسترده در حوزه ژنتیک انسانی، همراه با گسترش خدمات پزشکی مبتنی بر تحلیل‌های ژنتیکی، چالش‌های نوینی را در عرصه حقوق کیفری پدید آورده است. اطلاعات ژنتیکی، به واسطه ماهیت متمایز، محتوای عمیق زیستی، قابلیت بازنمایی وضعیت سلامتی کنونی و آتی فرد، و حتی تأثیر بر حقوق و منافع بستگان خونی، واجد جایگاهی منحصر به فرد در میان داده‌های پزشکی هستند. بدین جهت، حمایت کیفری مؤثر از این داده‌ها به یکی از ضرورت‌های انکارناپذیر در نظام‌های حقوقی تبدیل شده است.

مطالعه تطبیقی حاضر میان ایران و آلمان نشان می‌دهد که حقوق ایران هنوز در سطح سیاست‌گذاری کیفری، در مرحله پیشینی و واکنشی نسبت به این تحولات باقی مانده و نتوانسته ساختاری نظام‌مند و متناسب با حساسیت‌های اطلاعات ژنتیکی طراحی کند. در مقابل، آلمان با بهره‌گیری از قوانین خاص مانند (GendG)، مقررات فراملی (GDPR)، و هماهنگی میان قواعد جزایی، مدنی و حرفه‌ای، نمونه‌ای قابل توجه از نظام کیفری پیشگیرانه، دقیق و چندلایه در حمایت از حریم خصوصی ژنتیکی ارائه داده است.

تلماتیک پزشکی)، اطلاعات ژنتیکی بیماران به صورت دیجیتال در گردش هستند. اما حقوق کیفری ایران هیچ‌گونه توجهی به نقض حریم خصوصی ژنتیکی از طریق هک، افشای سایبری، نشت اطلاعات از سامانه‌ها یا سهل‌انگاری دیجیتال نکرده است. این فقدان تقنینی، زمینه‌ساز مسئولیت‌گریزی بسیاری از نهادهای خاکی و تضییع گسترده حقوق بیماران شده است.

بنابراین افشای غیرمجاز اطلاعات ژنتیکی بیماران، تهدیدی مضاعف علیه کرامت انسانی، حق بر حریم خصوصی، و اعتماد عمومی به نظام سلامت محسوب می‌شود. بدون تعریف دقیق مفاهیم، جرم‌انگاری تخصصی، تعیین مرزهای افشای مشروع، و طراحی سازوکارهای نظارتی، حقوق کیفری ایران نمی‌تواند از این حوزه حساس به‌نحو مؤثر حمایت کند. از این‌رو، بازنگری عمیق در ساختار تقنینی موجود و تدوین قانونی خاص در حوزه اطلاعات ژنتیکی، نه صرفاً اقدامی اصلاحی، بلکه ضرورتی فوری برای هم‌سویی با تحولات علمی، اخلاقی و بین‌المللی است.

سپاسگزاری

از معاونت محترم پژوهشی به خاطر حمایت حمایت معنوی در اجرای پژوهش حاضر سپاسگزاری می‌شود.
از آقای دکتر عبدالله علیزاده به خاطر بازبینی متن مقاله و ارائه نظرهای ساختاری تشکر و قدردانی می‌شود.
از داوران محترم به خاطر ارائه نظرهای ساختاری و علمی سپاسگزاری می‌شود.
نگارندگان بر خود لازم می‌دانند از آقای دکتر محمد رسول آهنگران به خاطر مطالعه متن مقاله حاضر و ارائه نظرهای ارزشمند سپاسگزاری نمایند.

• داده‌های غیرمستقیم یا ناشی از آزمایشگاه‌ها نیز در دایره شمول آن نیستند.

۳. فقدان نظام تفکیک افشای مجاز و غیرمجاز

حقوق ایران هیچ ضابطه روشنی برای تفکیک افشای مجاز اطلاعات ژنتیکی (مانند اطلاع‌رسانی به بستگان در معرض خطر بیماری ژنتیکی کشنده) از افشای غیرمجاز ندارد. در حالی‌که نظام حقوقی آلمان، در مواردی خاص با در نظر گرفتن «مصلحت برتر» یا «حفظ سلامت عمومی»، چارچوب افشای مشروع را با پیش‌بینی کنترل‌های قضایی یا نظارتی تعیین کرده است. این نارسایی در حقوق ایران، موجب تعارض مسئولیت کیفری با وظایف اخلاقی یا حرفه‌ای پزشک در شرایط خاص شده است.

۴. فقدان سازوکارهای حمایتی و نظارتی

در ایران، هیچ نهاد تخصصی ناظر بر حفاظت از داده‌های ژنتیکی وجود ندارد. سازمان نظام پزشکی صرفاً ناظر بر تخلفات انتظامی است و فاقد ابزار نظارتی مؤثر بر آزمایشگاه‌ها، بانک‌های اطلاعاتی زیستی، یا سامانه‌های پزشکی دیجیتال است. همچنین، دستورالعمل‌های وزارت بهداشت درباره محرمانگی اطلاعات پزشکی، فاقد ضمانت اجرای کیفری و در اغلب موارد کلی و غیرالزام‌آور هستند. در نتیجه، بیماران فاقد مسیر شفاف برای مطالبه حقوق اطلاعاتی و شکایت از نقض حریم خصوصی ژنتیکی خود هستند.

۵. غفلت از تحولات فناوری اطلاعات

با گسترش بسترهای الکترونیکی ذخیره و تحلیل داده‌های پزشکی (نظیر پرونده الکترونیک سلامت یا سامانه‌های

De Miguel Beriain, I. (2017). The ownership of the human body: The German case and the European context. *Medicine, Health Care and Philosophy*, 20(2), 223–230.

منابع

منابع فارسی:

قانون مجازات اسلامی (بخش تعزیرات)، مصوب ۱۳۷۵ با اصلاحات بعدی

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران – اصل ۲۲ و اصل ۳۹

قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات، مصوب ۱۳۸۸

رنجبر، محمدرضا؛ زارعی، زهرا. (۱۴۰۰). بررسی حقوق کیفری افشای اسرار پزشکی. فصلنامه مطالعات حقوقی پزشکی، سال ۱۲، شماره ۴.

خسروشاهی، مهدی. (۱۳۹۹). بررسی تطبیقی حقوق بیماران در نظام حقوقی ایران و آلمان. مجله حقوق تطبیقی، دانشگاه تهران، شماره ۵۷.

آقایی، نسرین. (۱۴۰۲). افشای اطلاعات ژنتیکی بیماران در پرتو حقوق محرمانگی داده‌ها. پژوهشنامه سلامت و قانون، شماره ۲۸.

صفایی، حسین؛ امامی، اسدالله. (۱۴۰۱). حمایت از داده‌های زیستی بیماران: نگاهی به خال‌های قانون‌گذاری در ایران. مجله حقوق پزشکی ایران، شماره ۱۸.

میرزایی، علی‌اکبر. (۱۴۰۰). بررسی چالش‌های کیفری داده‌های ژنتیکی در فضای سایبر. فصلنامه جرائم نوپدید، دانشگاه علوم قضایی.

منابع انگلیسی:

Genetic Diagnostics Act (GenDG) – Germany, 2009

General Data Protection Regulation (GDPR) – EU Regulation 2016/679

Andorno, R. (2005). The right not to know: An autonomy-based approach. *Journal of Medical Ethics*, 31(5), 266–268.

Laurie, G. (2002). *Genetic Privacy: A Challenge to Medico-Legal Norms*. Cambridge University Press.

Rothstein, M. A. (2010). Genetic exceptionalism and legislative pragmatism. *The Journal of Law, Medicine & Ethics*, 38(2), 383–388.

Knoppers, B. M., & Chadwick, R. (2005). Human genetic research: Emerging trends in ethics. *Nature Reviews Genetics*, 6(1), 75–79.

McHale, J. V. (2013). Health Privacy in the EU: An Emerging Fundamental Right?. *Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics*, 22(3), 277–289.